

חסידי ברסלב בתפילת "תשליך"
באומן, אוקראינה. "הנפש באה
ממקום עליון".

סיפור שסיפר ר'
נחמן מברסלב סמוך
למותו הופך את הבצע
לקריקטורה, אבל באותה
נשימה מכיר בנחיצותו
של הכסף לקיום האנושי,
ולא רק במובן החומרי

שני צדי המטבע

מעשה פעם אחד היה בעל-תפילה, שהיה עוסק תמיד בתפילות ושירות ותושבחות להשם יתברך... ויהי היום, והיה מדינה, שהיה שם עשירות גדול, שהיו כולם עשירים, אך היה דרכם והנהגתם זר ומשונה מאוד, כי הכל היה מתנהג אצלם כפי העשירות...

חברת השפע, על הבעייתיות המוסרית שלה, העסיקה את ר' נחמן מברסלב (1772-1810). כך עולה כבר מן הפתיח לסיפורו "בעל תפילה", המנגיד בין איש השקוע בחיים רוחניים ובין קהילה הסוגדת לעושר ושוקדת על צבירתו.

מקור

אור שרף, דוקטורנט בחוג לפילוסופיה באוניברסיטה העברית ועורך המשנה של כתב העת Havruta: A Journal for Jewish Conversation, תרגם כמה ספרים, ובהם ספרו של יוחנן מופס, **אישיותו של אלוהים: תיאולוגיה מקראית, אמונה אנושית ודמות האל** (מכון שלום הרטמן וכתר, 2007).

קלקול הלב

לפי ר' נחמן, רבים משביעים את הצורך הרוחני שלהם ב"מזון" שאינו בר עיכול, ומזון זה, במקום להניע ולהחיות התעוררות רוחנית, גורם לניכור עצמי. מצב זה, שר' נחמן מכנה אותו "שינה רוחנית", לא מסכן רק כופרים ומינים, אלא בה במידה הוא מסכן יהודים טובים שומרי מצוות. אלו הופכים פעמים רבות את הפרקטיקה הדתית למצוות אנשים מלומדה, ובכך נופלים לתרדמת רוחנית.

ההתעוררות ממצב זה דורשת זהירות רבה משום שברגע ההתעוררות, הישנים פגיעים במיוחד. לכן יש לעורר אותם בהדרגה, ולהשתמש במסננים שר' נחמן מכנה "לבוש הפנים". לדידו, הפנים, הלב והמחשבה מחוברים זה לזה. לכן תזונה לקויה של הלב מציתה תגובת שרשרת קטלנית: "כי כמו שבגשמיות... כמו-כן ברוחניות, יש מאכלים שלא נתבררו, שמפילין לבחינות שינה... ועל כן לפעמים על-ידי מאכל שאין מבורר, שעל-ידו נתקלקל הלב, על-ידי-זה אובד הפנים ונופל לבחינת שינה, וצריך לעוררו משנתו" (תורה ס). תהליך ההתעוררות דורש הגנה על הפנים בעזרת לבוש:

וכשרוצין להראות [למתעורר] פניו ולעוררו משנתו, צריך להלביש לו את הפנים בסיפורי-מעשיות... כי כמו שמרפאין את העיוור, צריכין לסגרו שלא יראה את האור פתאום, וצריכין לצמצם לו את האור,

היה אפשר לצפות שר' נחמן, שסיפר את המעשייה הזו תשעה חודשים לפני שמת משחפת בגיל 38, ייצא כאן למתקפה נגד פיתויי הממון, ויישא דרשה בשבח חיי פרישות והסתפקות במועט, אבל מתברר כי גישתו של ר' נחמן לכסף מורכבת יותר. כפי שהראה אברהם גרין בביוגרפיה **בעל הייסורים** (עם עובד, 1980), ר' נחמן ניהל קרב חסר פשרות נגד המכשולים הגשמיים הניצבים בדרך להגשמה רוחנית, בהסתמך על חוויותיו האישיות.

מורשתו של ר' נחמן הגיעה אלינו באמצעות תלמידו ר' נתן שטרנהרץ, שהעלה על הכתב את מה שמסר לו רבו בעל פה. מעשיות החל ר' נחמן לספר רק בשנת 1806, והפנייה אליהן שיקפה התרחקות מאופן ההוראה הרגיל שלו. במקום ללהטט בפסוקי מקרא, אמרות תלמודיות ומקורות קבליים, כפי שעשה בדרשותיו, בסיפורי המעשיות שלו שלף ר' נחמן סיפורים על מלכים ומלכות, חרבות קסומות וארצות רחוקות. במבט ראשון אין לאלה דבר עם תלמוד תורה, או אפילו עם העולם היהודי. מדוע בחר בכלי זה? את דיונו בעניין, המופיע בקובץ העוסק במחשבתו - **ליקוטי מוהר"ן** (חלק א, תורה ס), הוא פותח באבחנה הבאה: "דע שיש שבילי התורה שיש בהם התבוננות גדול מאוד, שאי אפשר לבוא להתבוננות הזאת כי אם על ידי עשירות... 'אם אין קמח אין תורה'" (**אבות** ג). מדוע אנו זקוקים ל"עשירות", ממש כמו בני המדינה המזרחית מן המעשייה, כדי להגיע ל"התבוננות גדול"?

"חלל מטבח", יואכים בוקלר, המאה ה-16. בין החברות החוטאות שדמיין ר' נחמן הייתה אחת שהתמכרה למזון.

ר' נחמן, שנפטר בגיל 38 משחפת, החל לעסוק בסיפור מעשיות רק ארבע שנים קודם למותו. הפנייה אליהן שיקפה התרחקות מאופן ההוראה הרגיל שלו

שלו, שמי שיש לו כך וכך אלפים או רבבות יש לו מעלה זו, ומי שיש לו כך וכך ממון יש לו מעלה אחרת". עושרם של חברי הקהילה היה נזיל, והיה הכרח לבדוק ולהעריך אותם שוב ושוב על ידי שמאים כדי לקבוע את מעמדם. בידי השמאים הייתה הסמכות להוריד איש רם מעלה לתחתית הסולם החברתי בן לילה. ההייררכיה הייתה קיצונית עד כדי כך, שהיא הביאה להפקעת האנושיות מחבריה: אלה שניצבו בתחתית הסולם נחשבו לחיות, ואילו הנעלים ביותר עברו האלה ונחשבו לכוכבים, פשוטו כמשמעו:

כשיש לו כך וכך ממון הוא סתם בן אדם ואם יש לו עוד פחות מזה הוא חיה או עוף וכיוצא... גם נסכם אצלם, שהם רוצים שיהיו אצלם כוכבים ומזלות גם-כן, דהינו שמי שיהיה לו כל-כך ממון כפי הסכום שקצבו על זה הוא יהיה כוכב... עד שהסכימו ביניהם שיהיו להם גם-כן אלוהות, שמי שיהיה לו ריבוי ממון הרבה כך וכך אלפים ורבבות כפי מה שקצבו על זה הוא יהיה אלוה, כי מאחר שהאלוהים שופע כך-כך ממון, על כן הוא בעצמו אלוה.

חברה זו לא ראתה בכסף אמצעי גרידא, אלא מושא לסגידה פטישיסטית. היא אסרה על חברה כל פעולה שתגרע מהונם כהוא זה: "וצדקה בודאי הוא איסור גדול לפי דעתם, כי הוא מחסיר שפע ממונו אשר נתן לו האלוהים, אשר זה הוא העיקר, שיהיה לו ממון". צבירת ההון האובססיבית של אותה חברה הובילה אותה להתמכר לכסף, ולבסוף אף עיצבה את הפולחן שלה. "והיו להם צורות ודמויות דיוקן של אותן האלוהויות (דהינו אלילי הממון), והיו אצל כל אחד ואחד צורות הללו, והיו מחבקים ומנשקים אותם, כי זה היה העבודה והאמונה שלהם כנ"ל". המערכת הדתית הזו התבססה על חרדה את החרדה היה אפשר להרגיע רק באמצעות הקרבת קורבנות, שהיו בפני עצמם ביטוי גרוטסקי למערכת ערכים חסרת רחמים: קורבנות אדם המועלים לאלוהויות בשר ודם.

לתוך הזירה הזו הטיל ר' נחמן את דמותו של בעל התפילה: מדרוך רוחני שהיה נודד, מחפש נפשות תועות ומחזיר אותן לחיק העבודה הרוחנית השלמה. בעל התפילה היה גם מומחה בתחפשות ובהסוואה, וכך הוא זיהה את חולשותיהם ואת התנגדויותיהם של בעלי הנפשות התועות, והתאים את התנהגותו ואת הופעתו ליכולת הבנתם. את תלמידיו הוא היה מוביל להבנת טעויותיהם באמצעות שיחה, כפי שעושה פסיכואנליטיקאי. פנייתם של "מטופליו" לתפילה סימנה עבורו את הצלחתו: אלה שהונחו לדרך הישר הפכו את העבודה הרוחנית לחלק מחייהם.

ברור שעבודתו הזירה והסבלנית של בעל התפילה הסיפורי מבוססת על ניסיונו האישי של ר' נחמן במציאות. במשך רוב שנותיו הוא האמין שהיצר וההתמכרות המסוכנים ביותר נובעים מתשוקה מינית, אך נראה שבערוב ימיו הוא הסיק שתאוות הבצע חזקה עוד יותר מיצר המין. על פניו, הכסף מאפשר לרכוש פתרונות מידיים בחיפוש אחרי מעמד חברתי, פרנסה, כוח ואף

כדי שלא יזיק לו מה שיראה פתאום, כמו-כן לזה שהיה בשנה ובחשך זמן רב, כשרוצין להראות לו פניו ולעוררו, צריכין להלביש לו את הפנים בסיפורי מעשיות כדי שלא יזיק לו פתאום האור.

הגישה ההדרגתית הזאת מזכירה את המתודה של הפסיכולוגיה המודרנית - המטפל חושף שכבה אחר שכבה את העצב החשוף של נפש המטופל. בין שבויי השינה הרוחנית יש כאלה שאפשר לעוררם בעזרת מעשיות מאוצר המסורת היהודית. אך ישנם גם רבים, כפי שר' נחמן הבין היטב, שנפלו לשינה כל כך עמוקה עד שאיבדו כל יכולת להסתייע במקורות. אנשים אלו זקוקים לתרופה אחרת: סיפורים המגיעים מימים קדמוניים; מעשיות הנובעות ממעיין הדמיון, שבהן האלוהות כמובן נוכחת, אבל הן חפות מסממנים תרבותיים כלשהם. מעשיות אלה משופעות במה שהתאוריה הספרותית מכנה ארכיטיפים - אותם מרכיבי היסוד של החיים התקפים לגבי כל מקום, חברה וזמן. ר' נחמן יורד באמצעותם לרבדים עמוקים בנפש האנושית, תוך שהוא נמנע מהזדקקות להקשרים יהודיים.

בתורה ס' ר' נחמן נוגע בשני נושאים: התועלת שדווקא העושר עשוי להצמיח להתבוננות רוחנית, והקושי להגיע להתבוננות מפאת אותו מצב תודעתי קשה שהוא מכנה "שינה". הוא מסתמך על רעיון חסידי מוכר, ומבחין בין שני סוגים של עושר: "ממון", שהוא עושר חומרי; ו"כסף" (מלשון כיסופים), שהוא שפע. הכיסופים לעושר עשויים להועיל להתעוררות הרוחנית כל עוד האדם מודע לכך שכל השפע בעולם מקורו אלוהי. אך כשהכסף ניתק משורשו בכיסופים הרוחניים, צבירת העושר הופכת למטרה בפני עצמה, המנוכרת מן האלוהות, וכמובן רחוקה מערנות רוחנית. בתורה אחרת בליקוטי מוהר"ן ר' נחמן מסביר:

כל הנפשות תאבים ומתאיים לממון, ולא לממון בלבד מתאיים ואוהבים אותו, אלא אפלו להאדם שיש לו הממון... וזה מחמת שהנפש באה ממקום עליון, שהממון בא ומשתלשל ומתהווה משם, כי בודאי התחלת המקום שמשלשל משם הממון, הוא בודאי בחינת קדושה ושפע קודש... ועל כן הנפש תאבה לממון, מחמת שהנפש באה ממקום שהממון בא משם. אך צריך לבלי להתאוות להממון... רק להתאוות ולאהוב המקום שהממון בא ומשתלשל משם. (חלק א, תורה סח)

ועתה נחזור ל"בעל תפילה".

עיקשותו של הבצע

בימי קדם, סיפר ר' נחמן, שטפה סערה גדולה את העולם והפכה אותו על פניו. מדבריות הפכו לערים, יבשה הפכה לים. עם שוך הסערה החלו האנשים לחפש את משמעות החיים, והתפלגו לכתות. כל אחת מהן הציבה לעצמה ערך עליון: יופי, אושר, כבוד ואף רצח. אחת מאותן קהילות הפכה את חברה לעבדים נרצעים של אידאל העושר: "שהיה ערך מעלת כל אחד ואחד כפי העשירות

זהות. אך כפי שבעל התפילה של ר' נחמן מלמד, חיים שנרכשים בכסף בלבד הם חלולים, וסופם לקרוס.

על קהילת העושר שמע בעל התפילה מתלמידיו, שניסו בעצמם להגיע אליה אך נכשלו. בתחילה נכשל בכך גם הוא. ניסיונותיו החוזרים ונשנים לשכנע אותם לנטוש את דרך חייהם נתקלו באדישות בקרב בני הקהילה, שכן התמכרותם הרצונית לכסף חיסנה אותם מפני כל ביקורת.

המפנה בעלילה התרחש כאשר המלך הזקן והחכם של העולם הקדמון החליט להשיב את הסדר העולמי שהשתבש בסערה, לקדמותו. את המשימה הוא הפקיד בידי גיבור, לוחם מיומן ומעורר יראה. לוחם זה אכן שינה את דרכיהם של האנשים באשר פנה. הוא הכניע את הכתות אחת-אחת, וגאל אותן ממקסמי השווא שהן סגדו להם - מן היופי והמוות ועד המזון. אנשיהן של כל הקהילות השתחררו מדרכיהם המעוותות מלבד חברי קהילת העושר, שדבקו בעקשנות בממונם. גם כשהגיבור כבש את ארצם בכוח הזרוע, הם סירבו להכיר במפלתה של המערכת הערכית שלהם. הגיבור הסביר לבעל התפילה מדוע:

מי שנופל לתאוה זו של ממון, אי אפשר בשום אופן להוציאו משם, ובודאי לא לפעול כלל אצלם, כי אי אפשר להוציאם מזה כלל.

אף על פי כן, גם תרבות זו התמוטטה בסופו של דבר, בעקבות תהליך קריסה כפול - חיצוני ופנימי. מבית נחלשה הקהילה מניסיונותיה להצדקה עצמית: הדינמיקה של ההערכה הבלתי פוסקת והדירוג המעמדי שנגזר ממנה, התישה אותה. על הרקע הזה החלה נוכחותם של בעל התפילה ותלמידיו לתת את אותותיה. הגיבור המלכותי, שדרש כניעה בלי תנאי והיה אדיש לחלוטין לעושרה של הקהילה, שמט את הקרקע מתחת לרגליה. למרות זאת, בשלב ההוא אנשי הקהילה עדיין לא היו מסוגלים להבין את אדישותו לממון, והמשיכו להיצמד לאתום הבצע שלהם.

העלילה הגיעה לשיאה כאשר המלך סיפר לאביר ש"דרך החרב" היא התרופה היחידה למצבה הקשה של הקהילה. חברי הקהילה המובסים והמפוחדים הסמיכו את מכובדיהם ללכת אחר הגיבור בדרך זו. הגיבור הוביל את המשלחת ל"חרב". אך זו אינה חרב ממשית כי אם חרב מטפורית. וכך, במקום לפגוש במותם או בסכנה גדולה, חברי המשלחת טיפסו בשביל הררי נסתר שהוביל אותם לאתר קסום: מטבח.

ובאים באותו הדרך אל מקום הנקרא קעך (מטבח), ושם, באותו הקעך, יש כל מיני מאכלים, ובאותו הקעך אין שום אש כלל, רק המאכלים מתבשלים על ידי ההר של אש הנ"ל, וההר של אש הוא רחוק משם הרבה, רק שהולכים שבילים וצנורות מן ההר של אש אל הקעך הנ"ל, ועל ידי זה מתבשלים שם כל המאכלים הנ"ל וגם הקעך הזאת אינה נראה כלל, רק שיש סימן, שעומדים שם ציפורים על אותה הקעך, ועל ידי זה יודעים, ששם הוא הקעך, ואלו הציפורים

הם מרחפים בכנפיהם, ועל ידי זה הם מבעירים האש ומכבים האש... הם מכבים האש שלא יתלהב יותר מדי והם מלהיבים האש כפי המאכלים.

האביר השתמש במטבח כדי לפרק את התנגדותם של נכבדי הקהילה:

ובתחילה הוליך אותם כנגד הרוח, והגיע להם הריח של המאכלים, והתחילו לבקשו מאוד, שייתן להם מהמאכלים הטובים הללו. אחר-כך הוליך אותם מכנגד הרוח, והתחילו לצעוק שיש סרחה גדולה.

לאחר שחזר כמה פעמים על אותה פעולה, הנחית האביר את אבחת ה"חרב" האחרונה. "הלא אתם אומרים, שאין כאן שום דבר שיסרית, בהכרח צריכים לומר בודאי שאתם בעצמכם מסריחים". ברגע שה"כוכבים" וה"אלוהיות" תאבי הבצע שמעו את המילים האלה, הם התמלאו בוש, עד שטמנו פניהם בקרקע. הגיבור הורה להם להביא ממאכלי המטבח לשאר חברי הקהילה, שגם הם התכסו בוש, ועפר לאחר שטעמו מהם. אז ויתרה הקהילה הנכלמת על ממונה, זרתה אותו ברוח, והלכה כאיש אחד אחר בעל התפילה.

שני צדי המטבח

הסיפור "בעל תפילה" עמוס בסמלים רבי משמעות: ההר הנסתר נתפס כמהות האלוהית המצויה בנפש האדם; המטבח מסמל את הלב ואת ה"מאכלים" המזינים אותו; הציפורים המווסתות את גובה הלהבות מסמלות את הריאות; ואילו החרב, החותכת לגזרים את האשליה של בני הקהילה, מייצגת את החוכמה.

כעת אפשר לראות כיצד המטפורה המורכבת של המטבח בהר הנסתר משלימה את הדימויים שמצאנו בתורה ס, שם ר' נחמן מתעכב על החשיבות הרוחנית של שני אברים חיוניים - הריאות והלב:

כי עיקר המאכל הוא להחיות הלב... וכשאין המאכל מבורר, ואין אוכל אותו בקדושה, אזי מביא רוע אל הלב, ועל ידי רוע הלב נתקלקל הפנים... ועל כן לפעמים על ידי מאכל שאין מבורר, שעל ידו נתקלקל הלב, על ידי זה אובד הפנים ונופל לבחינת שינה.

הריאות מייצבות את הפעילות השכלית שלנו על ידי ויסות טמפרטורת הגוף ועוצמת המחשבות. כפי שהוא מסביר בפירוט בתורה ס, ר' נחמן מאמין בחיבור אמיץ של גוף וחומר עם נפש ומחשבה. במעשיותיו ובתורתיו הסימביוזה הזו מובעת בעזרת הניווט היצירתי בין מטפורות, משחקי מילים ופירושים הדורשים עיכול אטי וסבלני. בבסיס החשיבה המיוחדת הזו עומדת האמונה העמוקה בנוכחות האלוהית החדורה בכלל המציאות. לפי ר' נחמן, היסוד האלוהי בכל חלקיק המרכיב את עולמנו, מאפשר חיבורים וקשרים בלתי אפשריים לכאורה. לכן אברים מעולמות "מנוגדים" לא רק מחליפים זה את זה, אלא במובן מסוים הם זהים.

עם זאת, בעולם המוכר לנו חיבור זה אינו שלם. הנשמה, הלב, הריאות, הפנים, המוח, המחשבה, המזון, הנשימה,

ר' נחמן נוכח ברחוב הישראלי.
היסוד האלוהי בכל חומר
שהעולם מורכב ממנו, מאפשר
חיבורים בלתי אפשריים לכאורה.

האוויר, השינה והערנות - כל אלה עדיין אינם מאוחדים, משום שאנשים רבים עדיין נוהים אחרי ערכים מזיקים. עבור אותם ה"ישנים", שיש להצילם מעצמם, ההבחנה בין היסודות היא המכשול בדרך להגשמה רוחנית. אותם המכשולים מופיעים בצורות שונות בכל אדם, ודורשים פתרונות מעט שונים, התפורים למידותיהם, כדי להוציא אותם מהשינה העמוקה. לכן האש במטבח מווסתת בהתאם לצרכים של כל מאכל ומאכל.

הדימויים הציוריים מזון ללב, ריאות המווסתות את המחשבה, ולבוש הפנים אולי נשמעים לנו פיוטיים מדי, אבל אין בכך כדי לגרוע מן הרלוונטיות שלהם למציאות שאנו חיים בה.

ר' נחמן אומר כאן למעשה ששחרור מכל התמכרות דורש השתנות עצמית מן השורש; וכדי להגיע לכך, יש להגיע ללב ולהזין אותו. תאוות הממון יוצרת את אותה צחנה מנכרת שהרחיקה את בני הקהילה מן האנושיות שלהם. לכן היה צריך להעביר אותם דרך החרב, שעניינה הוא הפירוש וההבחנה. תהליך הריפוי אינו דורש דיכוי של היצר, אלא תיעול שלו לדרכים טובות. לחלופין, מי שלא יעבור שינוי יסודי, הכולל דחייה של העבר השקרי והבזוי, לא יוכל להיגמל מתאוות הממון.

עם זאת, הגמילה מן התאוה לכסף אינה סותרת את הכרחיותו לחיינו. האתגר הוא לדעת להבחין בין כסף לממון, ובין כיסופים לבצע. ■